

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

студентки 2 курсу, 6 м групи,
спеціальності 081 «Право»,
спеціалізації

«Цивільне право і процес» _____ Роменської Євгенії Павлівни

Науковий керівник

к.ю.н., доц. _____ Тищенко Юлія Вікторівна

Гарант освітньої програми

д.ю.н. _____ Примак Володимир
Дмитрович

Київ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ’ЯЗАНЬ	
1.1 Цивільно-правова відповідальність: поняття та функції.....	6
1.2 Підстави цивільно-правової відповідальності.....	12
1.3 Підстави звільнення від відповідальності.....	20
РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ ЗАХОДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	
2.1 Універсальні заходи відповідальності.....	24
2.2 Заходи договірної відповідальності	39
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження проблем відповідальності за порушення зобов'язань є необхідним, адже це є способом попередження порушень, а також забезпечення належного виконання зобов'язань в цивільному праві, дотримання правопорядку у цивільних правовідносинах між суб'єктами. Цінність досліджуваної теми базується на власних нормах, яким притаманні певні засоби впливу на поведінку суб'єктів, через їх інтереси. Виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами і методами заохочення і відповідальності, що встановлюються договорами або актами цивільного законодавства. Норми Цивільного кодексу України встановлюють засоби заохочення виконання зобов'язань, аніж покарання правопорушника. Тому дослідження основних проблем інституту відповідальності є необхідними та актуальним.

Вагомий внесок в розвиток головних аспектів обраної теми здійснили роботи таких вчених як А. Бойко [22], В. Біленко [21], А.А. Верховець [27], І.С. Канзафарова [36], В. Ольшанченко [32], М.І. Панченко [49], Г. І. Сальникова [58] та інші.

Метою випускної кваліфікаційної роботи є виявлення та теоретичне осмислення основних питань цивільної відповідальності за порушення зобов'язань.

Щоб досягти зазначеної мети, були поставлені такі **завдання**:

- розкрити сутність цивільно-правової відповідальності, її поняття, функції та принципи;
- проаналізувати підстави цивільно-правової відповідальності, зокрема порушення зобов'язання, прострочення боржника, кредитора тощо;
- розглянути підстави звільнення від відповідальності;
- проаналізувати універсальні заходи відповідальності;
- дослідити заходи договірної відповідальності, зокрема неустойку, втрата завдатку тощо.

Об'єктом дослідження є цивільно-правові відносини, що виникають під час відповідальності за порушення зобов'язань.

Предметом дослідження є відповідальність за порушення зобов'язань.

Методи дослідження: При проведенні дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальні методи наукового пошуку, зокрема, історичний метод, метод теоретико-правового аналізу, формально-логічний, а також інші методи наукового дослідження. За допомогою історичного методу вдалося дослідити розвиток і становлення інституту відповідальності за порушення зобов'язань. При виконанні кваліфікаційної роботи було використано метод теоретико-правового аналізу, що застосовувався з метою вивчення наукових позицій та думок, а також норм вітчизняних законодавчих актів, судової практики щодо порядку та процедури відповідальності за порушення зобов'язань. При застосуванні формально-логічного методу було опрацьовано наукову літературу згідно теми дослідження та проаналізовано практику судів, щодо винесення рішень за порушення зобов'язань.

Наукова новизна полягає в комплексному дослідженні основних заходів відповідальності, визначення основних ознак відповідальності боржника та класифікації заходів відповідальності.

Деякі питання, які розглядаються у даній випусковій кваліфікаційній роботі було викладено у науковій статті: Роменська Є.П. «Правове регулювання відповідальності за порушення зобов'язань», що опублікована у збірнику наукових статей «Цивільне та комерційне право: виклики сьогодення». К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020, С. 180-185.

Практична цінність результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані при підготовці пропозицій по внесенню змін до законодавства щодо вдосконалення правового регулювання інституту відповідальності за порушення зобов'язань.

Структура роботи. Дана випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, що включають п'ять підрозділів, висновків та пропозицій, а також списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи –

60 сторінок із яких основна частина роботи складає 52 сторінки. Список використаних джерел складається з 72 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1.1 Цивільно-правова відповідальність: поняття та функції

Перед тим, як розглянути основні питання відповідальності, надамо визначення цьому поняттю. Проаналізуємо думки різних науковців щодо дефініції цивільно-правової відповідальності:

1) Цивільна відповідальність – це майнова відповідальність громадян, або організацій, що виникає у разі неправомірних дій, невиконання договірних зобов'язань, заподіяння особистої або майнової шкоди. Вона виникає за наявності неправомірних дій і вини зобов'язаних осіб. Зазвичай, як виняток передбачається цивільна відповідальність без вини організації чи громадян, діяльність яких зокрема пов'язана з джерелом підвищеної небезпеки [17, с.668].

2) Цивільно-правова відповідальність – може бути розглянута як покладення на правопорушника заснованих на санкціях несприятливих правових наслідків, що виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаного обов'язку новим. Відповідальність може наставати у наступних формах:

- а) відшкодування збитків;
- б) сплата неустойки;
- в) втрата завдатку;
- г) конфіскація майна;
- д) компенсація моральної (немайнової) шкоди [49, с.278].

3) Цивільно-правова відповідальність – це самостійний вид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні державного примусу до правопорушника шляхом позбавлення його певних благ чи покладення обов'язків майнового характеру [19, с.15].

Отже, узагальнимо дане поняття і зазначимо, що цивільно-правова відповідальність може трактуватись, як самостійний вид юридичної відповідальності, що у свою чергу полягає у застосуванні державного примусу до правопорушника шляхом позбавлення особи певних благ або покладення обов'язків майнового характеру. Зазвичай до правопорушника застосовують санкції майнового характеру, що спрямовані на відновлення порушених прав і полягають у відшкодуванні збитків, стягнення неустойки.

Цивільно-правова відповідальність є однією з найбільш важливих аспектів сучасного економічного світу, яке потребує постійного вдосконалення [35].

Варто зазначити, що поняття цивільно-правової відповідальності розкривали у своїх наукових працях Облакова О. [47], Соломяна Т.С. [61], Сібільова О. [60], Сядриста І. [66].

Відповідно до ст. 11 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), однією з підстав виникнення цивільних прав та обов'язків є завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі [3].

Основну роль у формуванні загального механізму цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань відіграє саме ЦК України, а саме його глава 49 «Забезпечення виконання зобов'язання» та глава 51 «Правові наслідки порушення зобов'язання». Відповідальність за порушення зобов'язання найбільш ґрунтовно регулюють дане питання. Крім того у розділі III ЦК України «Окремі види зобов'язання» також міститься велика кількість статей, які регулюють виникнення прав та обов'язків в цій сфері.

Також серед нормативно-правових актів, що регулюють питання цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань в Україні, можна виділити наступні:

- 1) Господарський кодекс України (далі – ГК України), в Розділі 5 якого розкривається тема відповідальності за правопорушення у сфері господарювання. Відповідно до даного розділу, учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у

сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором [2]. Саме договір визначає можливості для застосування права на відновлення законних прав та інтересів, а також отримання відповідних компенсацій. Кодекс та інші законодавчі акти визначають обсяги застосовуваних санкцій в певних категоріях правовідносин.

2) Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» регулює договірні правовідносини між платниками та одержувачами грошових коштів щодо відповідальності за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань [5]. Загалом даний нормативно-правовий акт розкриває методи встановлення, визначення розміру та застосування пені за прострочку платежу боржником.

3) Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» визначає види можливих правопорушень фізичних та юридичних осіб у сфері містобудівної діяльності [6]. Він встановлює розмір штрафів за кожне окреме правопорушення у відношенні до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а також порядок накладення цих штрафів.

4) Закон України «Про відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за несвоєчасне внесення плати за спожиті комунальні послуги та утримання прибудинкових територій» встановлює пеню в розмірі 1% від суми простроченого платежу (за кожен день прострочення) за несвоєчасний розрахунок за спожиті комунальні послуги суб'єктами підприємницької діяльності [8].

5) Закон України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень» встановлює відповідальність перевізників за невиконання обов'язку перевірити перед початком міжнародного пасажирського перевезення наявність, але не справжність, у пасажирів документів, необхідних для в'їзду до держави, прямування

транзиту, що призвело до перевезення чи спроби перевезення пасажирів через державний кордон України без необхідних документів, а також визначає порядок застосування цієї відповідальності. В даному Законі зазначений розмір штрафу – від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але не більше двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за одне перевезення, та підстави для звільнення від відповідальності, передбаченої цим Законом [7].

Зазначимо, що цивільно-правовій відповідальності притаманні деякі особливості, які розглянемо нижче:

- заснована на презумпції винуватості особи;
- являється відповідальністю боржника перед кредитором;
- настає у разі невиконання або неналежного виконання цивільних обов'язків;
- настає лише за порушення, що спричинило шкоду;
- притаманний компенсаційний характер;
- є майновою відповідальністю.

Як бачимо, вище викладені характеристики, являють собою певні особливості цивільно-правової відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність може виконувати наступні функції [25]:

1) Компенсаційна – зміст полягає у відновленні становища, який існував до порушення суб'єктивного права, а якщо це неможливо - то, можливе грошове або інше відшкодування такої шкоди.

2) Превентивна – що, спрямована на попередження цивільно-правових порушень в майбутньому, як з боку правопорушника, так і інших учасників цивільних правовідносин.

Також слід зазначити, що сутність і соціальне призначення цивільно-правової відповідальності розкриваються за допомогою їх функцій, так як вони становлять основні напрями впливу на поведінку учасників цивільних

відносин. Функції відповідальності в цивільному праві обумовлюються поняттям, ознаками, сутністю.

Виділимо дві особливості функцій цивільно-правової відповідальності [7, 2]:

1. Оскільки цивільно-правова відповідальність є інститутом цивільного права, в ній реалізуються загальні функції цивільного права, а саме: регулятивна, охоронна, превентивна і компенсаційна;

2. Цивільно-правова відповідальність є галузевим різновидом юридичної відповідальності. Очевидно, в інституті цивільної відповідальності можуть реалізовуватись і загальні функції юридичної відповідальності.

Також цивільно-правовій відповідальності притаманна превентивна (попереджувальна) функція, так як закріплення у статтях 22 і 23 Цивільного кодексу України загальних форм відповідальності, які застосовуються до особи-порушника цивільного обов'язку, певним чином сприяє опередженню правопорушень [3, 7].

В інститутах цивільно-правової відповідальності реалізується штрафна функція, вона проявляється щодо особи правопорушника. У зв'язку з тим, що «покарання» за вчинення цивільного правопорушення покладається в основному на майнову сферу правопорушника, на відміну від кримінальної, дана функція не є основною.

Отже, відновлення порушеного права або компенсація завданої шкоди є головним напрямом і функціональною особливістю цивільно-правової відповідальності. Усі інші функції є факультативними.

Також розглянемо цивільно-правову відповідальність, яку можна класифікувати за різними критеріями:

1. В залежності від підстав, що виникають, цивільно-правова відповідальність буває:

а) договірна – настає при порушеннях договору однією із сторін;

б) недоговірна – настає при заподіянні шкоди чужому майну або ж здоров'ю, а також при інших випадках заподіяння шкоди, якщо між заподіювачем шкоди і потерпілою стороною до цього не існувало договірних правовідносин.

2. В залежності від кількості осіб, що беруть участь у виконанні зобов'язань:

а) часткова (дольова) відповідальність – полягає у тому, що кожен із учасників зобов'язання несе відповідальність в межах своєї частки;

б) солідарна – настає лише при прямо вказаних випадках у законі або договорі і при цьому кредитор надають право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі від всіх боржників або від одного із боржників;

в) субсидіарна (додаткова) відповідальність – переважає тоді, коли її передбачено в договорі або законі, вона не може перевищувати обсяг повної відповідальності.

3. Залежно від обсягу відповідальності розрізняють:

а) повну – означає, що розмір відшкодованої шкоди не повинен перевищувати суму заподіяних збитків, тобто відшкодування не має призвести до збагачення потерпілої особи;

б) обмежену – може бути встановлено у договорі правила про залікову, виключну або альтернативну неустойку;

в) підвищену (кратну) – може бути застосована, у вигляді додаткових санкцій у порядку і розмірах, що визначені законом.

Отже, цивільно-правова відповідальність – це невігідні наслідки майнового характеру, що покладаються на особу, яка вчинила цивільне правопорушення, не виконала чи неналежно виконала зобов'язання або посягнула на абсолютні майнові чи особисті немайнові права чи блага інших осіб.

Узагальнивши дане поняття було зазначено, що цивільно-правова відповідальність може трактуватись, як самостійний вид юридичної

відповідальності, що у свою чергу полягає у застосуванні державного примусу до правопорушника шляхом позбавлення особи певних благ або покладення обов'язків майнового характеру. Також було розглянуто функції цивільно-правової відповідальності: виховну, компенсаційну та надано класифікацію видів цивільно-правової відповідальності.

1.2 Підстави цивільно-правової відповідальності

Цивільно-правова відповідальність є звичайно негативним явищем для порушника, тому що вона несе за собою наслідки за вчинені правопорушення. Юридичною підставою такої відповідальності безумовно є закон, проте фактично - склад цивільного правопорушення.

Дослідженням проблематики підстав та ознак цивільно-правової відповідальності в свій час займались Т.В. Гриняк [30], О. Диба [34] та інші.

Узагальнимо підстави відповідальності, що залежать від:

- протиправних вчинків, дії чи бездіяльності суб'єкта;
- шкідливого результату від такої поведінки, тобто шкоди;
- причинного зв'язку між протиправною поведінкою і завданною шкодою;
- безпосередньої вини особи, що заподіює шкоду.

Тепер розглянемо більш детально підстави цивільно-правової відповідальності на основі порушення зобов'язання, прострочення боржника, кредитора, наявність вини правопорушника.

Порушення зобов'язання – це невиконання зобов'язань, або ж нездійснення боржником ні одної, із передбачених у зобов'язанні дій, або виконання з порушенням певних умов, що визначаються його змістом. Зміст включає в себе неналежне виконання - часткове невиконання будь-якого обов'язку за зобов'язанням або виконання, що не відповідає тим або іншим умовам зобов'язання [3].

Наведемо ситуативний приклад:

Маємо постачальника, якого вважають таким, що порушив певні зобов'язання, як тоді, коли він не поставив передбачений договором товар, так і тоді, коли товар був поставлений але був низької якості або з простроченими термінами придатності, або поставка була здійснена не в обумовлене договором місце тощо.

Зобов'язання повинні виконуватись згідно умов договору і вимог Цивільного кодексу України, також повині бути дотримані умови інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов і вимог - відповідно до інших традицій ділових взаємовідносин, що відбуваються між суб'єктами господарювання [3].

Виконання зобов'язань, їх реалізація, зміни і припинення певних прав у договірних зобов'язаннях можуть також бути обумовлені вчиненням або ж утриманням від вчинення однією із сторін у зобов'язанні окремих дій чи настанням інших наслідків, що залежать від одного із суб'єктів [3].

Розглянемо основні правові наслідки порушення зобов'язання нижче:

- змінюються умови зобов'язань;
- оплата за неустойку;
- відшкодовуються збитки і моральна шкода;
- припинення зобов'язань внаслідок односторонніх відмов від зобов'язань [3].

Відмова від зобов'язання може бути односторонньою, розглянемо її детальніше. Одностороння відмова від зобов'язання виникає у випадках порушення зобов'язань одним із суб'єктів господарювання, в той час коли інша сторона має право частково або в повному обсязі відмовитись від зобов'язань, якщо це встановлено договором або законодавством. Відповідно зобов'язання припиняються.

Також слід зазначити, що одностороння відмова не може звільнити від відповідальності винну сторону. Тому сторона, що відмовилась в односторонньому порядку від зобов'язань, має право вимагати від іншого

суб'єкта господарювання оплати штрафних санкцій за певне порушення своїх зобов'язань, що передбачені законом або договором, або нести іншу передбачену відповідальність.

Постає питання, щодо відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, боржник, що порушив такі зобов'язання, повинен відшкодувати кредиторів завдані цим збитки.

Розмір збитків, що завдаються порушенням зобов'язань, доводиться кредитором. Збитки можуть визначатись з урахуванням економічних показників, що існували в день задоволення вимоги кредитора у місці, де зобов'язання повинне бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно - у день задоволення позову, якщо все інше не встановлено договором або законодавством. Суд звичайно може задовольнити вимогу з приводу відшкодування збитку, беручи до уваги ринкові ціни, які існували на день прийняття рішення.

Тепер розглянемо відповідальність боржника за дії інших осіб.

Боржник повинен відповідати за порушення зобов'язань іншими особами, на яких було створено його виконання, якщо договором або законодавством не встановлено відповідальність безпосереднього виконавця [3].

Так, згідно із чинним законодавством, якщо для виконання переказу грошових коштів на рахунок, що визначають у дорученнях клієнта, банк платника залучає інший банк (виконуюча функція), у разі невиконання або неналежного виконання платіжних доручень у зв'язку з порушенням правил розрахункових операцій банк несе відповідальність і суд може її встановити [3].

Відповідальність за невиконання обов'язку може бути представлена у вигляді передачі речі, яку визначили за індивідуальними ознаками, це така річ, що наділена тільки їй притаманними ознаками, які вирізняють її серед інших однорідних речей.

Якщо боржник не почав виконувати свій обов'язок - передачу у власність або в користування індивідуально визначену річ, кредитор має право витребувати дану річ у боржника і вимагати негайного її передання згідно до умов зобов'язання.

Субсидіарна відповідальність передбачається законом поряд із додатковою відповідальністю боржника і іншої особи, це така відповідальність осіб, що відповідають за дотримання зобов'язань разом із боржником, що передбачаються чинним законодавством або договором [3, 40].

До пред'явлення вимог особі, що несе субсидіарну відповідальність, кредитор має пред'явити вимоги до основного боржника. Пред'явлення кредитором вимог, щодо додаткового боржника можливе у двох випадках [3]:

- а) якщо основний боржник відмовляється або відмовився задовольнити вимогу кредитора, незалежно з яких причин він надав таку відмову;
- б) якщо кредитор не одержав від основного боржника в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу.

Відповідальність за порушення грошових зобов'язань.

Грошове зобов'язання – це таке зобов'язання по сплаті певної грошової суми, що повинно припинитися шляхом його належного виконання. Згідно чинного законодавства встановлено, що боржник не може звільнитись від відповідальності за неможливість виконання грошового зобов'язання [3].

Відсутність вини зазвичай звільняє особу - порушника зобов'язання, від відповідальності. В тому випадку, якщо порушення зобов'язання сталось з вини кредитора, суд зазвичай зменшує розміри збитку і неустойки, які стягуються з боржника [3].

Зазначимо, що можливе одночасне стягнення штрафу і пені за прострочення грошового зобов'язання. Згідно чинного законодавства зобов'язання забезпечується неустойкою, яка визначається як пеня і штраф, а

також є грошовою сумою або іншим майном, які боржник зобов'язаний передати кредиторіві у разі порушення властивого йому зобов'язання [3].

Проводячи аналіз справи № 330/414/18, провадження № 2-п/330/3/2019, варто зазначити, що «04» червня 2018 р., Якимівський районний суд Запорізької області в складі: головуючого судді - Нестеренко Т.В, виніс заочне рішення, яким позовні вимоги ПАТ КБ «Приватбанк» до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості за кредитним договором було задоволено в повному обсязі.

Приймаючи дане рішення суд мотивував це тим, що відповідач ухиляючись від участі в судових засіданнях тим самим виявив небажання надавати докази. Отже рішення було прийнято на підставі доказів наданих стороною позивача.

Однак в подальшому, позивачем було подано заяву про перегляд вказаного заочного рішення з тих підстав, що останньому взагалі не було відомо про розгляд позовної заяви ПАТ КБ «Приватбанк» в судовому порядку.

Головна особливість даної судової практики полягає у тому, що було прийнято заочне рішення про стягнення з боржника, проте він не знав про позов вцілому. Тому, у відповідності до п. 2 ч. 3 ст. 287 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) у результаті розгляду заяви про перегляд заочного рішення суд може своєю ухвалою скасувати заочне рішення і призначити справу до розгляду за правилами загального чи спрощеного позовного провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 288 ЦПК України заочне рішення підлягає скасуванню, якщо судом буде встановлено, що відповідач не з'явився в судові засідання та (або) не повідомив про причини неявки, а також не подав відзив на позовну заяву з поважних причин і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи [4].

В подальшому 19 серпня 2019 року рішенням суду було відмовлено в задоволенні позовних вимог ПАТ «Комерційний банк «Приватбанк» до

особи про стягнення заборгованості в повному обсязі у зв'язку зі сплином строку позовної давності.

14.01.2020 Запорізьким апеляційним судом винесено постанову у справі № 330/414/18, якою позовні вимоги ПАТ «Комерційний банк «Приватбанк» було задоволено частково, зокрема судом становлено, що відповідач користувався кредитом, наданим Банком, але належним чином не виконував своїх зобов'язань за вищезазначеним кредитним договором, несвоєчасно та не у повному обсязі сплачував нараховані їй Банком платежі, передбачені договором. Крім того, відповідачем не спростовано факту отримання грошових коштів від Банку за вищезазначеним кредитним договором у цій справі. В результаті позовні вимоги були задоволені частково в зв'язку з порушенням відповідачем умов кредитного договору між ним та банком, а банк в свою чергу мав право на нарахування відповідачу у цій справі заборгованості за кредитним договором лише станом на 31.01.2015 року у вигляді тіла кредиту, відсотків, пені та комісії, а також штрафів, враховуючи строк дії вказаного договору [15]. Отже суд звільнив відповідача від обов'язку відшкодувати заборгованість перед банком за той період, коли дія кредитного договору закінчилась.

Порушення грошового зобов'язання, вчиненого в іноземній валюті.

Зазначимо, судова практика спрямована на те, що законодавство не суперечить стягненням заборгованості за кредитними договорами в іноземній валюті, якщо саме вона надавалась за договором, проте позивач просить стягнути суму у валюті. Але вказана норма працює за умови наявності у банку ліцензії і письмового дозволу на здійснення валютних операцій.

Тепер розглянемо підставу цивільно-правової відповідальності, таку як прострочення, воно являє собою невиконання певного зобов'язання однією із сторін (кредитором чи боржником) у певний строк.

Охарактеризуємо підстави прострочення боржника нижче [3,50]:

1. Боржник вважається особою, що прострочила, якщо така особа не приступила до виконання зобов'язання або не виконала його в строк встановлений законодавством або договором.

2. Боржник, що прострочив виконання зобов'язання, відповідає перед кредиторами на завдані простроченням збитки і за неможливість виконання вимог, які випадково настали після прострочення.

3. Якщо у результаті прострочення боржника виконання втратило інтерес для кредитора, він може відмовитись від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитку.

4. Прострочення боржника не настає, якщо зобов'язання не може бути виконане внаслідок прострочення кредитора.

Наслідки прострочення для боржника [3,51]:

- може відповідати перед кредитором за завдані простроченням збитки і за неможливість виконання, що випадково настала після прострочення;

- полягає у відмові кредитора від прийняття виконання і вимоги відшкодувати збитки, якщо внаслідок прострочення зобов'язання втратило для кредитора інтерес.

Боржник не буде вважатися таким, що прострочив, якщо він невчасно виконав свій обов'язок внаслідок прострочення кредитора. Зазвичай, якщо відповідно змісту зобов'язань кредитор здійснює певні дії, пов'язані із забезпеченням виконання або із прийняттям виконання певного рішення (наприклад: надати технічне обладнання суб'єкту підприємницької діяльності у визначений термін), невиконання боржником своїх обов'язків у даному випадку не буде вважатися простроченням, отже не будуть наставати загальні наслідки.

Тепер розглянемо прострочення кредитора. Характеристику прострочення кредитора надамо нижче:

1. Кредитор вважається таким, що прострочив, у випадку, коли він відмовляється прийняти належне виконання, що пропонується боржником,

або не вчинив певних дій, що встановлені договором, актами чинного законодавства, або впливають із суті зобов'язань, до вчинення яких боржник не зміг виконати власний обов'язок, а також якщо кредитор відмовився повернути борговий документ і видати розписку боржнику.

2. Якщо кредитор не вчинив дії, до вчинення яких боржник не міг виконати свій обов'язок, виконання зобов'язання може бути відстрочене на час прострочення кредитора.

3. Боржник не має права відшкодувати збитки, завданих простроченням кредитора, якщо кредитор доведе, що прострочення не є наслідком його вини або осіб, на яких за законом чи дорученням кредитора було покладено прийняття виконання.

4. Боржник за грошовим зобов'язанням не виплачує проценти за період заборгування кредитора [3, 56].

Наслідки прострочення для кредитора:

- виконання певного зобов'язання відстрочується на період прострочення кредитора, у випадку якщо він не вчинив дії, до вчинення яких боржник не зміг виконати власний обов'язок;

- боржник за грошовими зобов'язаннями не може сплатити відсотки за період прострочення кредитора;

- зменшується розмір збитків і неустойки, які стягуються з боржника, у випадку якщо порушення сталось з вини кредитора [3,60].

Для створення відповідальності за цивільне правопорушення, окрім вищезазначених умов, необхідна ще одна умова – вина правопорушника. Вина в сучасному законодавстві трактується як ставлення суб'єкта до своєї протиправної поведінки і її наслідків.

Цивільному праву властива презумція вини особи, що вчинила правопорушення.

Зазначимо, що особа яка не виконала зобов'язання, або виконала його неналежним чином, несе майнову відповідальність у випадку наявності вини, окрім випадків передбачених законодавством або договором. Відсутність

вини доводиться суб'єктом, що порушив зобов'язання. У випадках, коли невиконання або неналежне виконання зобов'язання обумовлено умислом або ж необережністю кредитора, боржник може бути звільненим від відповідальності, якщо інше не було встановлено законом [3].

Коли невиконання зобов'язання є наслідком винної поведінки двох сторін, то суд до міри вини кожного суб'єкта зменшує розмір відповідальності боржника, вона також зменшується тоді, коли кредитор навмисно або через необережність сприяв збільшенню розміру збитків, що були завдані порушенням зобов'язання, або не вжив заходів, щоб їх зменшити. Отже, підставою цивільно-правової відповідальності є закон, а фактичною підставою – склад цивільного правопорушення. Відповідальність настає за наявності таких умов: протиправність, шкода та причинний зв'язок – є об'єктивними підставами; вина – є суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності.

1.3 Підстави звільнення від відповідальності

Як вже було розглянуто вище, цивільно-правова відповідальність настає при наявності підстав або умов, що передбачаються чинним законодавством. Тому, відсутність таких умов значить, що відсутня і відповідальність.

Проте можливі ситуації, у випадку коли при наявності звичайних підстав (фактичного складу) для появи правовідносин відповідальності, законодавством не вважається доцільним настання даних наслідків.

Тому, в таких випадках мова йде про звільнення від відповідальності внаслідок неможливого виконання зобов'язань. При цьому неможливість виконання виникає не через вину боржника.

Зазначимо, до числа підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності внаслідок неможливості виконання зобов'язання відносять наступне:

- 1) провину кредитора;
- 2) непереборну силу;
- 3) випадок;
- 4) інші обставини, що спричиняють неможливість виконання зобов'язання, якщо вони виникли не з вини боржника [3].

Щодо вини кредитора, як підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, зазначається, що прострочення боржника не настає, якщо зобов'язання не може бути виконане внаслідок прострочення кредитора [24].

Із змісту цієї норми визначаються умови звільнення боржника від відповідальності, а саме [3, 72]:

- протиправність дій кредитора;
- наявність його вини в будь-якій формі;
- причинний зв'язок між винними діями кредитора і неможливістю належного виконання цього зобов'язання.

Непереборну силу як обставину, що звільняє від цивільно-правової відповідальності, досліджував у своїх роботах Примак Д.В. [52, 57].

Непереборну силу можна тлумачити як надзвичайну, невідворотну за даних умов подію, що у результаті своїх властивостей робить неможливим виконання зобов'язання. Вона може бути подією природного або ж соціального характеру. Перелічимо її властивості:

- надзвичайність;
- невідворотність [45].

Для того, щоб дія непереборної сили могла спричинити звільнення боржника від відповідальності, необхідна її наявність, а також вона повинна перешкоджати виконанню поставленого зобов'язання (наприклад погодний катаклізм на певній території є прикладом непереборної сили, що перешкодила виконанню зобов'язання з постачання товарів першої необхідності для населення) [24, с. 266].

Безпосередньо, непереборна сила може звільнити боржника від відповідальності в усіх випадках, крім таких, що прямо зумовлені в законі.

Випадок тлумачиться як обставина, яку не можна передбачити, а тому - запобігти в певній ситуації.

У випадку, якщо непереборна сила являє собою невідворотність, внаслідок своєї надзвичайності, а також є невідконтрольною, то випадок є невідворотним, так як його неможливо передбачити. Тобто, акцент полягає у тому, що якби особа мала уявлення заздалегідь про дану подію, її наслідків можливо було б уникнути.

Часто випадок може виступати у ролі антиподу вини, застосовуючи послідовність: винність - випадковість. У результаті цього можна зробити висновок, що йде мова не про звільнення від відповідальності, а про її не набуття у зв'язку з відсутнім складом правопорушення і власне, такого його елементу, як вина.

Проте, зазначається, що ці поняття є не виправданими. У цивільному праві можливою є відповідальність і за неповного складу правопорушення, в тому числі за відсутності вини. Можливе також покладання відповідальності на третіх осіб. Для цих випадків безвинної відповідальності має значення випадок самостійної правової категорії. Наприклад: звільнення поручителя від відповідальності, тому що боржник не виконав зобов'язання, лише при наявності випадкової неможливості виконання цього зобов'язання [24, с.292].

Неможливість виконання зобов'язання також може виникнути і внаслідок певних інших обставин. Наприклад, уряд встановив мораторій, щодо виконання певного виду договорів на певній території через карантин. На відміну від ненастання відповідальності у зв'язку із відсутністю складу правопорушення, тут встановлюють не відсутність складової вини боржника, а доведену наявність обставин, які перешкоджають виконанню певного зобов'язання [41].

Отже, дослідивши тематику першого розділу і проаналізувавши чине законодавство, зазначимо, що система нормативно-правових актів, що

регулюють питання відповідальності за порушення зобов'язань, є досить розгалуженими.

Проте на сьогоднішній день існує необхідність у вдосконаленні норм законодавства України, що регулює інститут правової відповідальності за порушення зобов'язань. На нашу думку, необхідно доповнити ст. 611 ЦК України наступними наслідками порушення зобов'язань – втрата завдатку.

До того ж доцільним було видати нормативно-правовий акт, який об'єднав би всі правові наслідки встановлені договором або законом, що настають в разі порушення будь-яких зобов'язань. Такий акт має чітко розмежувати в яких випадках необхідно застосовувати штраф, пеню, виплату компенсації тощо. Крім того, існує досить велика кількість суперечностей між цивільним і господарським законодавством, пошук та усунення яких залишається актуальним і на сьогоднішній день. З переходом багатьох процесів у мережу Інтернет, пропонується забезпечити належне відображення цивільного і господарського законодавства у стислій формі із головними скороченими визначеннями згідно чинних статей. Це дозволить забезпечити цифровізацію досліджуваного питання, що у результаті допоможе швидше орієнтуватись в нормативно-законодавчій базі суб'єктам того чи іншого правочину.

РОЗДІЛ 2 ОКРЕМІ ЗАХОДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1 Універсальні заходи відповідальності

Цивільне законодавство встановлює різні форми відповідальності. До них, зокрема, належать: відшкодування збитків (ст. 22 ЦК); компенсація моральної шкоди (ст. 23 ЦК); сплата неустойки (ст. 624 ЦК); втрата завдатку (ст. 571 ЦК) та ін.

Усі форми цивільної відповідальності поділяються на загальні і спеціальні. Відшкодування збитків є загальною формою цивільно-правової відповідальності, оскільки ця форма є найбільш поширеним, суттєвим та разом з тим універсальним способом захисту порушених прав. На відміну від спеціальних форм цивільно-правової відповідальності – сплати неустойки та втрати завдатку, які застосовуються лише у спеціально передбачених договором або законом випадках для відповідного виду цивільних правопорушень, стягнення збитків застосовується в усіх, за незначними винятками, випадках порушення особою наявного суб'єктивного цивільного обов'язку та незалежно від спеціального застереження в договорі чи в законі.

Загальною формою відповідальності у цивільному праві є також компенсація моральної шкоди.

Слід звернути увагу на постанову Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі № 761/26293/16-ц зокрема в частині вимог позивача про відшкодування моральної шкоди, завданої їх неналежним виконанням договору банківського вкладу самим банком. Приймаючи рішення Велика Палата Верховного Суду акцентувала увагу на відсутності підстав для задоволення вимоги про стягнення моральної шкоди, оскільки відшкодування моральної шкоди у разі порушення зобов'язання (стаття 611 ЦПК України) може здійснюватися виключно у випадках, що прямо

передбачені законом, а також якщо умови про відшкодування передбачені укладеним договором [11].

Обов'язковою підставою виникнення цивільної відповідальності у формі відшкодування збитків є наявність шкоди, яка настала у зв'язку з правопорушенням.

Збитки – це об'єктивне зменшення яких-небудь майнових благ кредитора, пов'язане з обмеженням його інтересів, як учасника певних суспільних відносин.

В юридичній науці зустрічається визначення збитків як грошової оцінки тієї шкоди, яка спричинена неправомірними діями однієї особи майну іншої.

Але збитки це самостійне поняття, яке слід відокремлювати від такої категорії, як «шкода» [54, с.772].

Відповідно до ч. 2 ст. 203 ЦК України обсяг збитків, які підлягають відшкодуванню, складають витрати, зроблені кредитором внаслідок невиконання або неналежного виконання боржником зобов'язання, втрата або пошкодження майна кредитора, а також не одержані кредитором доходи, які він одержав би, якби зобов'язання було виконано боржником.

Збитки поділяються на два різновиди: 1) пряма (реальна) шкода та 2) упущена вигода (неодержані доходи) [42].

Пряма (реальна) шкода може виражатися у: 1) витратах кредитора, які він зробив у зв'язку з порушенням зобов'язання; 2) втраті майна, яке належало кредиторіві або 3) пошкодженні цього майна. Пряма шкода у своїй сутності відображує різницю між майном, що існувало, та наявним майном кредитора, тобто зменшення розміру цього майна [18, с.48].

Проводячи аналіз справи № 925/1196/18, варто зазначити, що 12 лютого 2019 р. Господарським судом Черкаської області в складі: головуючого судді - Чевгуза О.В, винесено рішення, яким позовні вимоги Фізичної особи-підприємця до Головного управління Державної фіскальної служби України в Черкаській області, Державної податкової інспекції у м.

Черкасах Головного управління ДФС у Черкаській області та Державної казначейської служби України, м. Київ про стягнення збитків у розмірі 364681,68 грн. – частково задоволені. Стягнути з Державної податкової інспекції у м. Черкасах, Головного управління ДФС у Черкаській області на користь Фізичної особи-підприємця 203992,00 грн збитків, 50000,00 грн відшкодування моральної шкоди.

Позовні вимоги мотивовані тим, що внаслідок протиправних дій службових осіб ДПІ у м. Черкасах ГУ ДФС у Черкаській області, ним як суб'єктом підприємницької діяльності, були понесені втрати майнового характеру (збитки). Також, як наслідок завданих вказаними діями службових осіб збитків, позивач просить суд стягнути з відповідача неoderжаний прибуток (втрачена вигода) та матеріальну компенсацію моральної шкоди.

Приймаючи дане рішення суд мотивував це тим, що Постановою Черкаського окружного адміністративного суду від 09.02.2017 у справі № 823/139/17 за позовом фізичної особи-підприємця до Державної податкової інспекції у м. Черкасах Головного управління ДФС у Черкаській області про визнання протиправними та зобов'язання вчинити дії адміністративний позов задоволено частково. Визнано протиправними дії службових осіб ДПІ у м. Черкасах ГУ ДФС у Черкаській області щодо зупинення реєстрації електронних документів фізичної особи-підприємця. Посилаючись на ч. 4 ст. 75 ГПК України, відповідно до якої, обставини, встановлені рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом, суд взяв до уваги зазначену поставу, яка на момент розгляду справи є чинною та зазначив протиправність дій службових осіб державних органів вже встановлена в рамках іншої судової справи. За позивачем у свою чергу закріплювався обов'язок довести негативні наслідки у вигляді завданої шкоди у зазначеному розмірі, а також причинний зв'язок між протиправними діями та наслідками у вигляді завданих збитків.

З такими висновками погодилась і Велика Палата Верховного Суду в постанові від 14 квітня 2020 року у згаданій судовій справі [13].

ЦК України закріплює як загальне правило відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, у повному розмірі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Якщо нормами, що регулюють той чи інший вид договірної зобов'язання, встановлено, що за порушення договору відшкодовуються збитки, то таке відшкодування має здійснюватися у повному розмірі, якщо інше не встановлено договором.

Якщо нормами ЦК чи іншого закону, що регулюють той чи інший вид договірної зобов'язання, взагалі не передбачено за його порушення відшкодування збитків, необхідно керуватися загальними положеннями зобов'язального права, які закріплюють принцип відшкодування збитків у повному обсязі.

При цьому не слід змішувати поняття збитків і шкоди. Остання може бути матеріальною і нематеріальною. Збитки є матеріальною шкодою, яка характеризується зовнішніми (фізичними) та внутрішніми (якісними) змінами майнової бази суб'єкта господарювання. Тому збитки в господарських відносинах - це завжди вартісний (грошовий) вираз майнової шкоди, завданої протиправними діями (бездіяльністю) одного учасника таких відносин іншому.

Інакше кажучи, це дійсний і об'єктивний факт, що існує незалежно від правової оцінки і від того підлягають чи не підлягають за законом збитки відшкодуванню.

Варто зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 175 ГК України, майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її

обов'язку. Майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом [2]. Тобто законодавцем встановлено чітку відсилку до ЦК України, який врегульовує цивільно-правові відносини у сфері господарювання, і як наслідок цивільно-правову відповідальність у вказаній сфері.

Порівнюючи ЦК України та ГК України, прослідковуються деякі невідповідності в розумінні збитків за цивільним і господарським законодавством: якщо в Господарському кодексі мова йде про витрати, які сторона вже фактично зробила, то Цивільний кодекс допускає наявність витрат, які особою ще не зроблені, але обов'язково мають настати.

У своїй постанові від 05.03.2019 у справі № 643/14079/17 про про відшкодування шкоди завданої внаслідок втрати майна за договором зберігання в сумі 1876360 грн. Апеляційний суд Харківської області зазначив, що відповідачем неналежним чином виконувались умови договору зберігання, який не вжив встановлених договором та законом заходів щодо збереження прийнятого на зберігання тепловозу, працівники відповідача допустили виїзд тепловозу без дозволу його власника, та як наслідок відбулась втрата (нестача) майна згідно умов договору зберігання, а отже позовні вимоги в частині стягнення на користь позивача збитків підлягають задоволенню.

Постанова суду мотивована тим, що для професійного зберігача (частина друга статті 950 ЦК України) законодавцем встановлена підвищена - безвинна відповідальність за порушення договору: професійний зберігач відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження речі, прийнятої на зберігання, якщо не доведе, що це сталося внаслідок непереборної сили або через такі властивості речі, про які зберігач, приймаючи її на зберігання, не знав і не міг знати, або внаслідок умислу чи грубої необережності покладавця. Відповідач виступає у договірних відносинах із позивачем як професійний зберігач. Посилання відповідача, що факт передачі майна, що

належало позивачеві було встановлено в рамках кримінальної справи № 42015220040000108 є помилковим, оскільки постанова про закриття кримінального провадження, на яку посилається відповідач та суд першої інстанції в обґрунтування своїх висновків, скасована.

Верховний Суд в постанові від 15.04.2020 у цій же судовій справі зазначив, що професійний зберігач відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження речі, якщо не доведе, що це сталося внаслідок непереборної сили, або через такі властивості речі, про які зберігач, приймаючи її на зберігання, не знав і не міг знати, або внаслідок умислу чи грубої необережності поклажодавця (частина друга статті 950 ЦК України). В той же час суд звертає увагу, що у справі відсутні належні та допустимі докази, що підтверджували статус відповідача як професійного зберігача, адже, як зазначає суд, професійним зберігачем визначається особа, яка систематично здійснює таку діяльність. Крім того, Верховний суд вказав, розмір збитків, завданих втратою речі зберігачем, має доводитися поклажодавцем (кредитором), чого позивачем зроблено не було [14].

Обов'язки сторін з доказування розподіляються таким чином: позивач повинен довести факти, що свідчать про існування правовідносин, з приводу яких виник спір, і про порушення відповідачем прав і законних інтересів позивача (а також довести розмір завданої шкоди або збитків, якщо мова йде про порушення зобов'язань); відповідач же повинен довести ті факти, на які він посилається, обґрунтовуючи свої заперечення проти позову.

Відшкодуванню шкоди присвячена Гл. 82 ЦК України. Згідно зі ст. 1166 ЦК майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Загальними умовами відповідальності за завдану шкоду є наявність шкоди. За відсутності цього не виникають і самі деліктні зобов'язання. Наявність шкоди і її розміри доводить потерпілий; а також протиправність дій того, хто завдав шкоду.

За загальним правилом, шкода, заподіяна правомірними діями, відшкодуванню не підлягає, якщо інше не встановлене законом (до таких винятків відноситься, наприклад, відшкодування шкоди, заподіяної в стані крайньої необхідності); причинний зв'язок між протиправними діями правопорушника і шкодою, яка виникла. Для виникнення деліктних зобов'язань необхідний безпосередній причинний зв'язок між цими явищами, тобто протиправні дії повинні породжуватися шкідливим результатом; виною, того, хто завдав шкоду.

При цьому закон виходить із презумпції вини того, хто завдав шкоди. Якщо потерпілий довів наявність шкоди, то той, хто завдав її, повинен довести протилежне - відсутність своєї вини.

Суд виходить з положень ст. 81 ЦПК України відповідно до яких кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається, як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Шкода у цивільному праві може мати як майновий, так і особистий характер. Шкода - це негативні наслідки майнового і немайнового характеру, які настали для суб'єкта права стосовно як до існуючих, так і можливих (ще не існуючих) благ.

Невиконання боржником свого зобов'язання перед кредитором створює загрозу майновим інтересам останнього. Щоб уникнути негативних майнових наслідків, кредитор робить витрати [43].

В Україні мало розповсюджена відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність – це сукупність виняткових прав власника (фізичної або юридичної особи), а також особистих немайнових прав авторів на результат інтелектуальної діяльності

або засоби індивідуалізації. Нижче будуть розглядатися тільки ті види відповідальності за порушення виняткових прав на об'єкт інтелектуальної діяльності.

Шкода – неодмінна умова цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування збитків. Під шкодою розуміють зменшення або втрату (загибель) певного особистого чи майнового блага. Залежно від об'єкта правопорушення розрізняють майнову або немайнову (наприклад моральну) шкоду [25, с.288]

Так, відповідно до постанови Верховного Суду від 10.06.2019 у справі № 591/5118/14-ц про стягнення грошових коштів унаслідок невиконання зобов'язань за договором купівлі-продажу, відшкодування моральної шкоди, суд зазначає, що для настання деліктної відповідальності за статтями 1166, 1167 ЦК України необхідна наявність складу правопорушення, а саме: наявність шкоди; протиправна поведінка заподіювача шкоди; причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача; вина. Судом в даній справі встановлено, що позивачем належними та допустимими доказами не підтверджено те, що унаслідок протиправних дій відповідача йому було завдано майнової шкоди, тобто не підтверджено існування усіх складових для цивільно-правової відповідальності, а тому вимоги про відшкодування майнової та моральної шкоди є недоведеними [12].

Доводи позивача про те, що у період перебування спірного житлового будинку у користуванні відповідача, саме останній був відповідальним за його збереження, а також за руйнування прибудов, проведення демонтажу, який мав механічний вплив на будинок, унаслідок чого відбулось зниження його цінності та завдання їй, як власнику будинку, матеріальної та моральної шкоди, безпідставні, оскільки спростовуються зокрема і висновком будівельно-технічної експертизи від 31 січня 2017 року, згідно з яким протиправність дій відповідача щодо спірного нерухомого майна не підтверджено, а лише вказано про незадовільний стан спірного будинку, який

існував, як на час досягнення домовленості між сторонами про його продаж, так і на час проведення цієї експертизи у січні 2017 року.

Проблема відшкодування збитків виникає не лише при невиконанні чи неналежному виконанні зобов'язань, а й при порушенні інших прав та обов'язків (особистих немайнових, інтелектуальної власності тощо). Ось чому правила про відшкодування збитків і компенсацію моральної шкоди закріплені серед основних положень Книги 1 (Загальні положення) ЦК України [44].

Відповідно до ст. 22 ЦК особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками вважаються:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо законом або договором не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, що порушила право, одержала завдяки цьому доходи, то розмір збитків, які відшкодовуються потерпілій особі у зв'язку з неодержанням нею доходів, не може бути меншим за доходи, що їх одержав порушник права. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема шкода, завдана майну, може відшкодовуватись у натурі (передання речі того самого роду та тієї самої якості, полагодження пошкодженої речі тощо). Чинне законодавство окремо не передбачає обов'язку боржника відшкодувати кредиторів збитки, пов'язані з інфляцією.

У роз'ясненні президії Вищого арбітражного суду України "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із відшкодуванням збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за договором поставки" від 30 березня 1995 р., рекомендується при вирішенні

спорів виходити з того, що відшкодуванню підлягають фактичні збитки (прямі та упушена вигода), розмір яких залежить від умов інфляції. Однак у кожному конкретному випадку позивач має довести, наскільки існуюча інфляція вплинула на розмір заподіяних збитків і яких заходів він уживав до їх зменшення [28, с.28].

Щоб стягнути з правопорушника зазначені збитки, потерпіла особа має довести їх наявність і розмір. Відповідно до пунктів 2-4 ст. 623 ЦК України розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доводить кредитор. Якщо інше не передбачено законом, іншими правовими актами або договором, під час визначення збитків беруться до уваги ринкові ціни, що існували на день добровільного задоволення вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не буде задоволена добровільно, у день пред'явлення позову. Суд може задовольнити вимогу щодо відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. Під час визначення неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховуються вжиті кредитором заходи для їх одержання [70].

До складу збитків, які підлягають відшкодуванню особою, що порушила зобов'язання, зокрема у сфері господарювання, включаються і додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною (ч. 1 ст. 225 Господарського кодексу України (далі – ГК України). Але слід мати на увазі, що перекласти на порушника можна лише санкції (неустойку), які сплачені кредитором іншим особам за порушення саме цивільно-правових зобов'язань, а не обов'язків, які впливають із адміністративних, фінансових тощо правовідноси.

Об'єкти авторського права, як результати творчої праці в більшості випадків не забезпечують правовласників будь-якої реальної прибутком, адже часто вони існують без законодавчого захисту з боку державних органів. Ось чому з об'єктами промислової власності (винаходи, корисними

моделями, товарними знаками) справа йде простіше. У об'єктів інтелектуальної власності може бути один або кілька власників, однак якщо вони не захищені з юридичної точки зору, то можуть потрапити в руки недобросовісних громадян, які здатні залишити за собою, наприклад, авторство, тим самим порушивши інтелектуальні права [71].

Щоб уникнути таких неприємних інцидентів, законодавчі органи і створили інститут виключного права (тобто майнового права фізичної або юридичної особи на використання результату своєї інтелектуальної діяльності на власний розсуд з можливістю виключати для третіх осіб право на його застосування).

Не секрет, що чимало вітчизняних продуктів інтелектуальної власності активно застосовуються закордоном, і навпаки. На жаль, через це нерідко доводиться стикатися з порушенням інтелектуальних прав та розповсюдженням піратської продукції (товарів, вироблених без відповідної ліцензії). Піратство набуло широкої популярності в індустрії програмного забезпечення (комп'ютерні ігри, додатки, інтернет-ресурси, музика, кіно і т.д.).

Враховуючи, що ст. 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, необхідно звернути увагу на те, що згідно з Цивільним кодексом України (п. 2 ст. 432) можливі наступні способи захисту прав інтелектуальної власності судом [3]:

- застосування невідкладних заходів щодо попередження порушення права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;
- припинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту яких експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;
- вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності;

- вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності;
- застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;
- опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Метою цього аналізу є вивчення практики застосування судами України способів захисту цивільних прав та цивільних інтересів, з'ясування проблем, що виникають під час розгляду цивільних справ, для забезпечення правильного та однакового застосування законодавства.

При проведенні аналізу використано судову практику застосування ст. 16 ЦК України, у тому числі відповідні судові рішення Верховного Суду України.

Законодавець у ч. 1 ст. 16 ЦК України установив, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу, а в ч. 2 цієї статті визначив способи здійснення захисту цивільних справ та інтересів судом.

Цивільне законодавство не містить визначення поняття способів захисту цивільних прав та інтересів. За їх призначенням вони можуть вважатися визначеним законом механізмом матеріально-правових засобів здійснення охорони цивільних прав та інтересів, що приводиться в дію за рішенням суду у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення [48].

Питання захисту судом цивільних прав та інтересів залишається вкрай актуальним, оскільки відсутність належного правового врегулювання та

суперечність окремих положень чинного законодавства породжує багато проблем при застосуванні передбачених вказаними нормами способів захисту, що в більшості випадків позбавляє їх ефективності й істотно ускладнює здійснення судом захисту порушених цивільних прав та інтересів учасників спірних правовідносин.

Насамперед слід визначитись із поняттям «способи захисту права» у зв'язку з відсутністю його в чинному законодавстві, що породжує не лише проблеми в судовій практиці, але й численні дискусії із цього питання серед вчених-юристів та практиків .

Матеріально-правовий аспект захисту цивільних прав та інтересів насамперед полягає в з'ясуванні, чи має особа таке право або інтерес та чи були вони порушені або було необхідним їх правове визначення.

При цьому слід виходити з положень ст. 11 ЦК про підстави виникнення цивільних прав і цивільних обов'язків. Відповідно до них цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, передбачених актами цивільного законодавства, Конституцією України та міжнародними договорами України, а також із дій осіб, не передбачених цими актами, але які породжують цивільні права та обов'язки. Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є, наприклад, договори та інші правочини, створення речей, творча діяльність, результатом якої є об'єкти права інтелектуальної власності, завдання майнової (матеріальної та моральної) шкоди іншій особі та інші юридичні факти.

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. У випадках, встановлених згаданими актами або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або не настання певної події.

Відповідно до ст. 13 ЦК України цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства (ч. 1). При їх здійсненні особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б

порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині (ч. 2). Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживанням правом в інших формах (ч. 3). При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства (ч. 4). Не допускається використання цивільних прав для неправомірного обмеження конкуренції, зловживанням монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція (ч. 5). У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені ч. 2-5 ст. 13 ЦК, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. Зокрема, згідно із ч. 3 ст. 16 ЦК суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень чч. 2-5 ст. 13 ЦК України.

Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковими для неї. Виконання цивільного обов'язку забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, яка встановлюється договором або актом цивільного законодавства. Особа може бути звільнена від цивільного обов'язку або його виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства (ст. 14 ЦК України).

Матеріальний аспект захисту охоплює й положення гл. 3 ЦК України, в якій йдеться саме про захист цивільних прав та інтересів.

До прав, які підлягають цивільно-правовому захисту, відносяться всі майнові й особисті немайнові права, які належать суб'єктам цивільного права.

Значно складнішою є ситуація з визначенням інтересу, оскільки в законодавчих актах не дається його визначення. Офіційне тлумачення поняття інтересу, який підлягає захисту, надано в Рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року №1-10/2004, яким визначено, що охоронюваний законом інтерес треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному

праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони для задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності та іншим загально-правовим засадам [9].

В умовах збільшення кількості правочинів, що укладаються учасниками цивільних правовідносин, та зниження рівня дисципліни їх виконання надзвичайно актуальним стає питання пошуку механізмів оперативного та ефективного захисту інтересів управомоченої особи. На нашу думку, одним з таких інструментів може стати закріплений ЦК України вид забезпечення виконання зобов'язань-притримання. Однак надійність його застосування залежить від неухильного додержання певних умов, однією з яких є правильне визначення можливого об'єкта притримання.

Згідно з ч.1, 2 ст.594 ЦК України кредитор, який правомірно володіє речю, що підлягає передачі боржнику або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Притриманням речі можуть забезпечуватись інші вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом [62].

Згідно зі ст.856 ЦК України, якщо замовник не сплатив встановленої ціни роботи або іншої суми, належної підрядникові у зв'язку з виконанням договору підряду, підрядник має право притримати результат роботи, а також устаткування, залишок невикористаного матеріалу та інше майно замовника, що є у підрядника.

Таким чином, виходячи з наведених норм чинного законодавства, можна виокремити такі об'єкти, які можуть притримуватися: «речі», «результат роботи», «устаткування», «залишок невикористаного матеріалу», «інше майно». Беручи до уваги, що устаткування та залишки невикористаного матеріалу є предметами матеріального світу, щодо яких

можуть виникати цивільні права та обов'язки, то вони поглинаються загальним поняттям «речі» (ст. 179 ЦК України).

Співставлення переліку виокремлених із норм ЦК України об'єктів, що можуть притримуватися, та переліку об'єктів цивільних прав, закріпленого у ст.177 ЦК України, дає можливість зробити висновок, що об'єктами права притримання можуть бути речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, результати робіт, тобто об'єкти, які мають певний «речовий» характер. З іншого боку, бачимо, що законодавець не передбачив можливості притримання майнових прав, послуг, результатів інтелектуальної, творчої діяльності, інформації, а також інших нематеріальних благ.

Але такий, здавалося б, чіткий розподіл об'єктів цивільних прав на ті, що можуть, і ті, що не можуть бути об'єктом притримання, не дає відповідей на всі питання, які ставляться практикою застосування інституту притримання. Тому цим видам об'єктів цивільних прав доцільно приділити певну увагу.

Отже, ми розглянули універсальні заходи відповідальності, які стягуються з боржника. Цивільне законодавство встановлює різні форми відповідальності. До універсальних, зокрема, належать: відшкодування збитків (ст. 22); компенсація моральної шкоди (ст. 23).

2.2. Заходи договірної відповідальності

Одним із заходів впливу на особу, що посягнула на права чи інтереси інших учасників цивільного обороту, які охороняються законом, є цивільно-правова відповідальність. Вона полягає в тому, що на правопорушника покладається додатковий обов'язок, що тягне за собою певні майнові втрати, зменшення його майнової сфери. Одними із заходів відповідальності для порушника, є заходи, які передбачені договорами, тобто заходи договірної відповідальності.

На сьогоднішній день існує велика кількість наукових статей, які розкривають поняття договірної відповідальності та наслідки порушення договірних зобов'язань в контексті окремих видів договорів. Серед таких праць можна виділити статті Бондарева Є. [23], Міловської Н.В. [46], Федорченка Н.В. [69].

Так постачальник, який не поставив продукцію у визначені терміни, поряд з основним обов'язком виконати договір, набуває додаткового – сплатити неустойку (штраф) за прострочення поставки. Втрати у вигляді сплаченого ним штрафу нічим для нього не компенсуються. Орендодавець, який відмовився надавати приміщення, тобто порушив умови договору оренди, зобов'язаний виконати його – надати приміщення, а також відшкодувати збитки, які виникли в орендаря у зв'язку з такими діями. Відшкодування збитків у даному прикладі є тим додатковим обов'язком, який покладається на правопорушника [31].

На певному етапі динаміки договірного зобов'язання воно може піддаватися негативного впливу з боку учасників, що проявляється в порушенні прав та інтересів інших осіб. Під порушенням слід розуміти такий стан суб'єктивного права, при якому воно зазнало протиправного впливу з боку правопорушника, внаслідок чого суб'єктивне право уповноваженої особи зазнало зменшення або ліквідації як такого. Порушення права пов'язане з позбавленням його носія можливості здійснити своє право повністю або частково. У сфері договірних зобов'язань порушення може існувати у вигляді невиконання або неналежного виконання договірного зобов'язання.

Даючи загальну характеристику порушення договірного зобов'язання і його правових наслідків, слід виділити наступні особливості [63]:

- 1) незалежно від того, отримало порушення форми невиконання або неналежного виконання, воно є юридичним фактом, з яким зв'язується наступ певних правових наслідків, при цьому одне порушення може спричинити настання сукупності наслідків;

- 2) правові наслідки стосуються як боржника, так і кредитора;
- 3) вони можуть бути встановлені договором або цивільним законом;
- 4) порушення само по собі не є підставою припинення договірних зобов'язань;
- 5) кожен з наслідків носить самостійний характер, тобто виникнення одного з наслідків не викликається існуванням іншого, наприклад, право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків і т.д. ;
- 6) правові наслідки порушення договірних зобов'язань можуть бути пов'язані з цивільно-правовою відповідальністю, так і не бути пов'язаними з нею.

З переліку правових наслідків порушення зобов'язання цивільно-правовою відповідальністю зв'язується сплата неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди. Разом з тим не є засобами цивільно-правової відповідальності такі правові наслідки, як припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови, якщо це встановлено договором або законом, розірвання договору та зміна умов зобов'язання. Поділ правових наслідків за наведеною особливістю має не тільки теоретичне, а й прикладне значення. Так, якщо застосування наслідків порушення зобов'язання, що є засобами цивільно-правової відповідальності, можливо тільки при наявності всіх її умов, то для наслідків, які не належать до неї, цієї обставини потрібно. Наприклад, цивільне законодавство не ставить виникнення у кредитора права на односторонню відмову від зобов'язання в залежність від провини боржника або інших умов цивільно-правової відповідальності [64,65].

Договірна відповідальність настає у випадках, коли особи пов'язані будь-яким зобов'язанням (купівля-продаж, підряд, оренда і т.д.) і будь-хто з учасників даного зобов'язання не виконує своїх обов'язків або виконує їх неналежним чином. Саме порушення зобов'язання (договору) спричиняє виникнення охоронюваних правовідносин – цивільно-правову відповідальність.

Неустойка – це визначена законом або договором грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредитору в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання. Предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме або нерухоме майно.

Різновиди неустойки: штраф і пеня. Штрафом визнається неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання, це тривала неустойка, сума якої збільшується з кожним днем прострочення.

Характерні риси неустойки:

- стягується лише за факт порушення зобов'язання, незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань;
- не вигідні наслідки порушення зобов'язань (розмір відповідальності у вигляді неустойки) сторони знають заздалегідь;
- встановлюється на момент укладення основного зобов'язання, тобто учасники правовідносин самі визначають її договором, або вона визначена безпосередньо актами цивільного законодавства [46].

Принагідно слід зазначити про невідповідність положень ЦК України і ГК України щодо змісту поняття «неустойка». Так, згідно з ч. 1 ст. 549 ЦК України штраф і пеня є різновидами неустойки. Натомість в ч. 1 ст. 230 ГК України поняття «неустойка», «штраф», пеня» визначені як родові поняття. Гадаємо, слід привести у відповідність положення ГК України до основного цивільно-правового акту.

Відповідно до підстав виникнення розрізняють договірну і законну неустойку. Договірна неустойка встановлюється за домовленістю сторін. Тому її розмір, співвідношення зі збитками, порядок розрахунків залежать повністю від суті відносин за основним зобов'язанням і волі його учасників. Законна неустойка визначається актом цивільного законодавства і

застосовується незалежно від того, передбачена чи ні обов'язок її сплати домовленістю сторін. Зменшити її сторони не можуть, але можуть збільшити розмір порівняно з тим, який передбачений актом цивільного законодавства. Зменшити її розмір можуть лише в разі, якщо інше не передбачено актом цивільного законодавства [69].

Неустойка, що стягується понад збитків, називається штрафною (аккумулятивною). Зазначена неустойка має значення загального правила (ст. 624 ЦК України) і застосовується у всіх випадках, якщо договором не передбачені інші види неустойки [24, с.211].

Договором може бути встановлений обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою. Остання в цьому випадку буде мати заліковий характер.

Виняткова неустойка обмежує відповідальність за невиконання або неналежне виконання тільки сплатою неустойки і виключає вимоги про відшкодування збитків.

Закон дозволяє сторонам за договором встановлювати можливість стягнення кредитором або неустойки, або збитків. Така неустойка отримала назву альтернативної [71, с.371].

Суд може зменшити розмір неустойки, але не виключити повністю її стягнення. Вона може бути зменшена, якщо вона є надмірно високою, перевищує розмір завданих збитків та за наявності інших обставин, які мають істотне значення (ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні, тощо). Неустойка може бути зменшена тільки до розміру заподіяних кредитором збитків, причому відшкодування останніх повинно поставити потерпілу сторону не в те положення, в якому вона перебувала при укладення договору, а в положення, якого вона придбала б, якби договір був виконаний належним чином ..

Сплата (передання) неустойки і відшкодування збитків не звільняють боржника від виконання зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено законом або договором (ч. 1 ст. 622 ЦК України) [36, с.36].

Слід також згадати про встановлені статтею 625 ЦК України заходи відповідальності за порушення грошового зобов'язання. Так, за порушення грошового зобов'язання встановлено сплату трьох процентів річних від простроченої суми, сплату грошового боргу з урахуванням індексу інфляції. Зазначемо, що три відсотки річних стягуються з боржника у разі не встановлення в договорі або законі можливості стягнення неустойки.

Під завдатком – *arrha* – у класичному римському праві мала на увазі певна сума грошей або інші предмети, які надавалися на підтвердження встановлення (скріплення) зобов'язання купівлі-продажу (*arrha confirmatoria*), з тією умовою, що покупець не зможе «витребувати» цей предмет у випадку невиконання зобов'язання [38, с. 264].

Правовий зміст завдатку як гарантійного засобу виконання зобов'язання у сучасному розумінні з'явився у період так званого «греко-римського» права, коли продавець отримував право утримати завдаток у випадку односторонньої відмови покупця від купівлі, а покупець міг стягнути завдаток у подвійному розмірі.

Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних із боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом (ч. 2 ст. 570 ЦК України). Нагадаємо, аванс - це певна сума грошей, яку боржник передає кредиторіві в рахунок майбутніх платежів. Досить часто на практиці сторони укладають попередній договір, за яким боржник передає кредиторіві в рахунок майбутніх платежів певну грошову суму, але в майбутньому основний договір так і не укладає. Судова практика йде шляхом визнання такої сплаченої суми авансом, оскільки основний договір так і не був укладений (постанова ВСУ від 23.07.18 р., ЄДРСР, реєстр. № 75690039). Згідно зі ст. 547 ЦК угода про завдаток (договір або розписка) повинна бути укладена у письмовій формі. В угоді необхідно чітко зазначити: сума, що передається в рахунок платежів, які належать за договором, є завдатком. Інакше ця сума вважається авансом і підлягає поверненню особі, яка видала його.

Як визначено ст. 571 ЦК, якщо боржник не виконає свої зобов'язання, завдаток залишається у кредитора. Якщо ж порушення зобов'язання відбудеться з вини кредитора, то він зобов'язаний повернути боржникові завдаток у подвійному розмірі. У разі припинення зобов'язання, забезпеченого завдатком, до початку його виконання або в разі неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню.

Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, зазначеній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання з оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних із нею витрат та інших збитків, має право утримувати її у себе до виконання боржником зобов'язання (ч. 1 ст. 594 ЦК України). Наприклад, підрядник, який виконав замовлення, але не отримав оплату, утримує у себе зроблену ним річ доти, доки замовник не розрахується з ним.

Положення ст. 625 ЦК України поширюються на усі види грошових зобов'язань в незалежності від природи їх виникнення на підставі договору або делікту,

Нормами частини 2 статті 625 ЦК України визначено, що боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Водночас ст. 509 ЦК України визначено, що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [3].

При цьому підстави для виникнення зобов'язань визначені у ст. 11 ЦК України та є наступними: договори та інші правочини; створення

літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти.

Таким чином законодавець у зазначеній вище нормі закону чітко визначив завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі (делікт) як підставу для зобов'язання.

Проте, існуюча судова практика не давала однозначної відповіді на питання застосування відповідальності боржника, який прострочив виконання грошового зобов'язання, яке виникло з невиконання судового рішення про стягнення грошових коштів.

Так, наприклад, Велика Палата Верховний Суд України у своїй постанові від 16.05.2018 у справі № 686/21962/15-ц висловився про те, що статтею 625 ЦК України визначено загальні правила відповідальності за порушення грошового зобов'язання, її дія поширюється на всі види грошових зобов'язань, якщо інше не передбачено спеціальними нормами, що регулюють суспільні відносини з приводу виникнення, зміни чи припинення окремих видів зобов'язань. Дія статті поширюється на порушення грошового зобов'язання, яке існувало між сторонами до ухвалення рішення суду. При цьому частина п'ята статті 11 ЦК України, в якій ідеться про те, що у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду, не дає підстав для застосування положень статті 625 ЦК України у разі наявності між сторонами деліктних, а не зобов'язальних правовідносин. З рішення суду зобов'язальні правовідносини не виникають, оскільки вони виникають з актів цивільного законодавства, про що й зазначено в статті 11 ЦК України, адже рішення суду лише підтверджує наявність чи відсутність правовідносин і вносить у них ясність та визначеність [10].

У справі, судові рішення у якій аналізується, особа звернулась до суду із позовом про стягнення інфляційних втрат і 3 % річних за несвоєчасне

виконання вироку в частині стягнення з відповідача на її користь 770 000 грн матеріальних збитків та 10 000 грн відшкодування моральної шкоди.

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги було задоволено.

Зазначене судове рішення апеляційним судом залишено без зміни.

Проте, такі рішення оскаржено відповідачем у касаційному порядку з тих підстав, що між ним і потерпілою (позивачем) зобов'язальних правовідносин не існувало, договір позики коштів вони не укладали. Оскільки приписи статті 625 ЦК України регулюють зобов'язальні правовідносини та поширюються на порушення грошового зобов'язання, яке існувало між сторонами до ухвалення рішення суду (договірне зобов'язання), ці приписи, на думку відповідача, не застосовуються до спірних правовідносин, які виникли з недоговорного зобов'язання (делікту).

Переглядаючи справу Велика Палата не погодилась із позицією скаржника (відповідача) та зазначила таке.

Завдання майнової (матеріальної) і моральної шкоди породжує зобов'язання між особою, яка таку шкоду завдала, та потерпілою особою. Залежно від змісту такого зобов'язання воно може бути грошовим або негрошовим.

За змістом статей 524, 533-535 і 625 ЦК України грошовим є зобов'язання, виражене у грошових одиницях (національній валюті України чи у грошовому еквіваленті зобов'язання, вираженого в іноземній валюті), що передбачає обов'язок боржника сплатити гроші на користь кредитора, який має право вимагати від боржника виконання цього обов'язку. Тобто, грошовим є будь-яке зобов'язання, в якому право кредитора вимагати від боржника сплати коштів кореспондує обов'язок боржника з такої сплати.

З аналізу норм ст. 625 ЦК України випливає, що у вказаній статті визначені загальні правила відповідальності за порушення будь-якого грошового зобов'язання незалежно від підстав його виникнення (договір чи делікт). Тобто, приписи цієї статті поширюються на всі види грошових

зобов'язань, якщо інше не передбачено договором або спеціальними нормами закону, який регулює, зокрема, окремі види зобов'язань.

Таким чином Велика Палата Верховного Суду відступила від сталої правової позиції, яка полягала у тому, що правовідносини, що виникають з приводу виконання судових рішень, врегульовані Законом України «Про виконавче провадження», і до них не можуть застосовуватися норми, що передбачають цивільно-правову відповідальність за невиконання грошового зобов'язання (стаття 625 ЦК України) та у тому, що дія статті 625 ЦК України поширюється на порушення грошового зобов'язання, яке існувало між сторонами до ухвалення рішення суду, а частина п'ята статті 11 ЦК України не дає підстав для застосування положень статті 625 ЦК України у разі наявності між сторонами деліктних, а не зобов'язальних правовідносин.

Кредитор володіє правом: утримувати у себе річ, причому незалежно від того, чи є пряма вказівка на таке право в договорі, укладеному між боржником і кредитором; задовольнити свої вимоги за рахунок вартості утримуваної речі (докладніше див. нижче). Згідно зі ст. 595 ЦК кредитор, що утримує у себе річ, зобов'язаний: негайно повідомити боржника про утримання речі, що належить йому. Форма такого повідомлення не встановлена, тому його можна направити боржникові рекомендованим листом з описом вкладення або доставити особисто; вживати всіх необхідних заходів зі збереження утримуваної речі, охороняти її та піклуватися про неї. Адже кредитор відповідає за втрату, псування або пошкодження речі; не користуватися річчю, яку утримує.

Отже, було проаналізовано універсальні та договірні заходи відповідальності у цивільному праві. Зазначимо, що чинним законодавством України передбачена цивільно-правова відповідальність, яка полягає у відшкодуванні збитків завданих в результаті порушення цивільних зобов'язань або відшкодування моральної шкоди, заподіяної внаслідок порушення прав людини, застосуванні разового грошового стягнення за

неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності, сплаті неустойки та втраті завдатку.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У випускній кваліфікаційній роботі було проведено аналіз нормативних документів і доктринальних джерел щодо досліджуваної тематики відповідальності за порушення зобов'язань, що дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Узагальнюючи доктринальні та законодавчі визначення поняття було встановлено, що цивільно-правова відповідальність – це самостійний вид юридичної відповідальності, який в свою чергу може полягати у застосуванні примусу до правопорушника шляхом позбавленням особи певних благ та/або покладення на нього обов'язків майнового характеру.

Встановлено, що цивільно-правовій відповідальності притаманні деякі особливості, а саме цивільно-правова відповідальність: заснована на презумпції винуватості особи; є відповідальністю боржника перед кредитором; настає у разі невиконання або неналежного виконання цивільних обов'язків; настає лише за порушення, що спричинило шкоду; є майновою; має компенсаційний характер. Цивільно-правова відповідальність базується на договірних та недоговірних підставах.

2. З'ясовано, що особливістю цивільно-правової відповідальності є можливість добровільного виконання правопорушником заходів відповідальності без застосування до нього примусу. Зазначимо, що державний примус застосовують у разі виникнення конфлікту між учасниками цивільних правовідносин.

3. Виокремлено функції цивільно-правової відповідальності, а саме: компенсаційна – полягає у відновленні становища, який існував до порушення суб'єктивного права, а якщо це неможливо, то застосовується грошове або інше відшкодування такої шкоди; превентивна – спрямована на попередження цивільно-правових порушень в майбутньому, як з боку правопорушника, так і інших учасників цивільних правовідносин.

4. Виявлено основні підстави відповідальності – це протиправні дії чи бездіяльність суб'єкта; настання шкідливого результату від такої поведінки (шкоди); причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою і завданною шкодою; вина особи в настанні несприятливих наслідків.

5. Встановлено, що підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності внаслідок неможливості виконання зобов'язання є: провина кредитора; непереборна сила; випадок; інші обставини, що спричиняють неможливість виконання зобов'язання, якщо вони виникли не з вини боржника. Непереборна сила – надзвичайна, невідворотна за даних умов подія, що у результаті своїх властивостей робить неможливим виконання зобов'язання. Вона може бути подією природного або ж соціального характеру.

6. Обґрунтовано універсальні та договірні заходи відповідальності у цивільному праві. До універсальних заходів відповідальності відноситься відшкодування шкоди (матеріальної та моральної) завданої в результаті порушення цивільних зобов'язань; застосування разового грошового стягнення за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. В договірні заходи відповідальності включають сплату неустойки (грошову суму або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання), яка може бути у формі штрафу чи пені, за порушення грошового зобов'язання встановлено сплату трьох процентів річних від простроченої суми, сплату грошового боргу з урахуванням індексу інфляції, а також втрату завдатку, грошової суми, яка залишається у кредитора у разі порушення зобов'язання з вини боржника.

Розроблено пропозиції та рекомендації з удосконалення актів цивільного законодавства, що регулюють цивільно-правову відповідальність за порушення договірних зобов'язань, а саме:

- додати до статті 611 Цивільного кодексу України частину третю виклавши її в наступній редакції: «цивільно-правова відповідальність – це самостійний вид юридичної відповідальності, який полягає у

застосуванні державного примусу до правопорушника шляхом позбавлення особи певних благ та тягне за собою настання невігідних наслідків майнового характеру, що покладаються на особу, яка вчинила цивільне правопорушення, не виконала чи неналежно виконала зобов'язання або посягнула на абсолютні майнові чи особисті немайнові права чи блага інших осіб».

- додати до частини першої статті 611 Цивільного кодексу України пункт 5 такого змісту: «втрата завдатку».
- внести зміни до частини першої статті 230 Господарського кодексу України, виклавши її в такій редакції: «Штрафними санкціями у цьому Кодексі визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.09.2020).
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 28.09.2020).
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.09.2020).
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 30.09.2020).
5. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22.11.1996 № 543/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/543/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.09.2020).
6. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України від 14.10.1994 № 208/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.09.2020).
7. Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень: Закон України від 10.01.2002 № 2920-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2920-14#Text> (дата звернення: 30.09.2020).
8. Про відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за несвоєчасне внесення плати за спожиті комунальні послуги та утримання прибудинкових територій: Закон України від 20.05.1999 № 686-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-14#Text> (дата звернення: 30.09.2020).

9. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2014 у справі № 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення: 15.09.2020).
10. Постанова Верховного Суду від 16.05.2018 у справі № 686/21962/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74838873> (дата звернення: 15.09.2020).
11. Постанова Верховного Суду від 20.03.2019 у справі № 761/26293/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574008> (дата звернення: 08.09.2020).
12. Постанова Верховного Суду від 10.06.2019 у справі № 591/5118/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419625> (дата звернення: 15.09.2020).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.04.2020 у справі № 925/1196/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89181204> (дата звернення: 15.09.2020).
14. Постанова Верховного Суду від 15.04.2020 у справі № 643/14079/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88857167> (дата звернення: 10.09.2020).
15. Постанова Запорізького Апеляційного суду від 14.01.2020 у справі № 330/414/18. Законлайн. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86894660> (дата звернення: 30.09.2020)
16. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки: Постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 березня 2013 р. № 4. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>. (дата звернення: 15.11.2020).

17. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди: Роз'яснення Вищого арбітражного суду від 29 лютого 1996 р. № 02-5/95. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5_95800-96. (дата звернення: 15.11.2020).
18. Абламський С. Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочинном потерпілому, у кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2012. № 3(45) С. 154-159.
19. Бервено С. М. Загальні засади цивільної відповідальності за порушення договірною зобов'язання. *Юридична Україна*. 2006. № 5. С. 47-53.
20. Битяк Ю.П. Організаційно-правові засади державної служби в Україні: монографія. Харків: Право. 2005. 304 с.
21. Біленко В. «Правові наслідки невиконання та неналежного виконання умов договору про застосування допоміжних репродуктивних технологій». *Підприємництво, господарство і право*. 2018 № 5. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/2.pdf>. (дата звернення: 03.09.2020).
22. Бойко А. Цивільно-правова відповідальність за порушення зобов'язання, забезпеченого завдатком. *Підприємництво, господарство і право*. 2017 № 1. С. 4-9. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/1/2.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).
23. Бондарев Е. Відповідальність сторін акціонерного договору за його порушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020 № 4. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/2.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).
24. Борисова В.І., Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін. Цивільне право України: підручник у 2 т. Київ: Юрінком Інтер. 2004. Т.1. С. 552.
25. Борисова В.І., Спасибо-Фатєєва І.В., Яроцький В.Л. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / за заг. ред.. Київ: Юрінком Інтер. 2011. Т. 1. 476 с.
26. Венедиктова І.В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 146-158.

27. Верховець А.А. Цивільно-правова відповідальність за порушення умов договору: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / А.А. Верховець. Київ: НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького. К., 2010. 16 с.
28. Верховець А.А. Співвідношення цивільно-правових заходів оперативного впливу із заходами цивільно-правової відповідальності. *Вісник господарського судочинства*. 2006. №1. С. 125-130.
29. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / изд. 2-е стереотип. Москва: Статут. 2001. 411 с.
30. Гриняк Т. В. Поняття та види порушень перевізником зобов'язань за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом. *Приватне право і підприємництво*. 2017 № 17. URL: <https://drive.google.com/file/d/1kcU68w0cg7glAHwWYOcdBnkBClyC13cC/view> (дата звернення: 07.09.2020).
31. Грущинська Н. Відповідальність сторін за договором про надання ріелторських послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2018 № 6. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/6/4.pdf> (дата звернення: 07.04.2020).
32. Гринько С. Д. Вітчизняна концепція деліктних зобов'язань. *Університетські наукові записки : Часопис ХУУП*. 2012. № 1. С. 287-294.
33. Гришко У. Особливості цивільно-правової відповідальності перевізника за порушення прав споживачів транспортних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 4-8.
34. Диба О. Поняття та ознаки порушення умов договору підряду на проведення проектних робіт. *Підприємництво, господарство і право*. 2018 № 2. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/2/4.pdf> (дата звернення: 07.04.2020).
35. Заика Р.Ю. Правовая природа гражданско-правовой ответственности без вины. Теория и практика современной юридической науки: Тезисы научно-практической конференции студентов, аспирантов и преподавателей. 2013. С. 148-149.

36. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні. автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / І.С. Канзафарова. Київ: НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. 2007. 36 с.
37. Канзафарова І.С. До проблеми цивільно-правової відповідальності без вини. *Вісник Хмельницького університету права*. 2003. № 3. С. 89-92.
38. Канзафарова І.С., Теорія цивільно-правової відповідальності. Одеса: Астропринт. 2006. С. 264.
39. Ківалова Т.В. Цивільно-правова недоговірна відповідальність як вид юридичної відповідальності. Про українське право. Правова відповідальність. *Часопис кафедри теорії та історії держави і права*. 2013. С. 207-216.
40. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Київ: Алерта. 2017. 494 с.
41. Кузнєцова Н.С. Інститут цивільно-правової відповідальності у цивілістичній доктрині України. *Правова доктрина України*. 2013. С. 330-348.
42. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності. Навч. посіб.-2-е вид. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 576 с.
43. Майданик Р.А. Цивільно-правова відповідальність. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус». 2013. С. 86-147.
44. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. Москва: Юрид. лит. 1970. С. 311.
45. Меденцев П. А. Правові наслідки порушення договору в цивільному праві України, Російської федерації, ФРН, Англії та США (порівняльно-правовий аналіз) автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.03. Одеса. 2013. 21 с.
46. Міловська Н.В. Неустойка як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за договором страхування. *Приватне право і підприємництво*.

2019. № 19 URL: <https://drive.google.com/file/d/1Hq8S-XgvDTZa3OCpcFWMw4dlLoSUB0Z0/view> (дата звернення: 10.09.2020).
47. Облакова О. Цивільно-правова відповідальність організаторів спортивних заходів за дії третіх осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2020 № 6. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/6/11.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).
48. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Москва: Статут. 2015. С. 354.
49. Панченко М.І. Цивільне право України: Навч. Посіб.-2-ге вид. Київ: Знання. 2006. 583 с.
50. Примак В. Д. Відповідальність за порушення грошового зобов'язання: гарантії справедливості. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 3(92). С. 34-47.
51. Примак В. Д. Критерії визначення розміру відшкодування за завдану моральну шкоду. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 4. С. 25-28.
52. Примак В. Д. Непереборна сила як обставина, що звільняє від цивільно-правової відповідальності: порівняльно-правовий вимір. *Приватне право і підприємництво*. 2016 № 16 URL: <https://drive.google.com/file/d/0BwuVse3YcpX9ckFOcTBtNXhiZkU/view> (дата звернення 15.09.2020).
53. Примак В. Д. Нормативні підстави відшкодування моральної шкоди, завданої споживачеві порушенням договору. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 45. С. 97-100.
54. Примак В. Д. Обставини, що звільняють від обов'язку відшкодувати завдану шкоду, у вітчизняному праві та Принципах європейського деліктного права. *Підприємництво і право*. 2017. № 17. С. 40-43.
55. Примак В. Д. Причинно-наслідковий зв'язок як умова відшкодування моральної шкоди крізь призму вимог справедливості, розумності й добросовісності. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 25- 30.

56. Примак В.Д. Суб'єкти правовідносин з відшкодування моральної шкоди. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 42-49.
57. Примак В. Д. Система санкцій об'єктивного цивільного права. *Приватне право і підприємництво*. 2018 № 18 URL: <https://drive.google.com/file/d/1qSeh0i5i45pVsTpMUhquBBW8Yicrgpvx/view> (дата звернення 15.04.2020).
58. Сальникова Г.І. Деякі проблемні питання застосування господарських санкцій за порушення договірних грошових зобов'язань. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* 2012. № 2 (9) URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2149/1/Salnikova_257.pdf (дата звернення: 10.09.2020).
59. Селезень С. В. До питання трактування поняття «моральна шкода». *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27. С. 479-489.
60. Сибільова О. Відповідальність за порушення договору про надання інформаційних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2020 № 2. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/10.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).
61. Солом'яна Т.С. Загальні засади інституту цивільно-правової відповідальності. *Приватне право і підприємництво*. 2013. № 12. URL: <https://drive.google.com/file/d/0BwuVse3YcpX9LWtjNFNPZU5fTGs/view> (дата звернення: 10.09.2020).
62. Стефанчук Р. О. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту особистих немайнових прав: проблеми та шляхи вирішення. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1(21). С. 67-83.
63. Стефанчук Р. О. Цивільне право України: навч. посібн. / Р. О. Стефанчук. Київ: Наукова думка. 2004. 361 с.
64. Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. Київ: Науковий світ. 2001. 306 с.

65. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Р. О. Стефанчук; відп. ред. Я.М. Шевченко. Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун. управління та права, 2007. 626 с.
66. Сядриста І. Про проблему визначення поняття відповідальності учасників акціонерних правовідносин та її місця у системі цивільно-правової відповідальності *Підприємництво, господарство і право*. 2018 № 6. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/9/8.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).
67. Ткачук А.Л. До питання про поняття вини як умови договірної відповідальності у проекції України. *Актуальні проблеми держави та права*. 2000. № 7. С. 132-137.
68. Ткачук А. Л. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Л. Ткачук; Київ. нац. ун. імені Т. Шевченка. Київ, 2002. 22 с.
69. Федорченко Н. В. Неустойка як спосіб забезпечення виконання договірних зобов'язань з надання послуг. *Приватне право і підприємництво*. 2019. № 19 URL: <https://drive.google.com/file/d/1qDpTEH8XmhoKxtKW-eS8ickVSHwaU-5Q/view> (дата звернення: 10.09.2020).
70. Харитонов Є.О. Цивільний кодекс України: науковий-практичний коментар. Київ: Правова єдність. 2009. 311 с.
71. Цивільне право України: Загальна частина / За ред. проф. І. А. Бірюкова і Ю. О.Заїки. Київ: Алерта, 2014. 510 с.
72. Цивільне право України: навч. посібник / За ред. І. С. Тімуш. Дніпропетровськ: Середняк Т.К., 2015. 236 с.